

ARCHITEKTURA ZAKOPANEGO I PODTATRZA NA ZDJĘCIACH I POCZTÓWKACH

Zbigniew Moździerz

Zdjęcia i pocztówki jako
źródło do badań nad historią
architektury i budownictwa
Zakopanego i Podtatrza

WYKORZYSTANIE ZDJĘĆ W BADANIACH HISTORYCZNYCH

Źródłami do badań nad historią budownictwa i architektury są: dokumentacje techniczne (w tym plany i mapy, projekty itp.), materiały ikonograficzne (rysunki, obrazy, zdjęcia, w tym pocztówki), literatura (specjalistyczna, przewodniki, publikacje historyczne, wspomnienia) oraz różnorodne materiały archiwalne (np. korespondencja, kosztorysy itp.). Jednym z ważniejszych źródeł są materiały ikonograficzne w formie zdjęć, niezależnie od formy ich prezentacji (negatywy, odbitki, pocztówki, druk). O archiwum fotograficznym Muzeum Tatrzańskie można przeczytać na stronach internetowych:

Duże archiwum fotograficzne, składające się z kilkudziesięciu tysięcy jednostek (pozytywów, negatywów), jest bogatym źródłem ikonografii do historii Zakopanego, Podhala, Spisza i Orawy oraz dziejów fotografii tatrzańskiej. W latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku wybitny fotografik Jan Sunderland w oparciu o archiwum fotograficzne Muzeum napisał pionierską pracę o dziejach fotografii tatrzańskiej. W archiwum znajduje się cenna fotografia przedstawiająca najstarszy widok Zakopanego, Nawsie, Miletiusa Dutkiewicza, datowana na 1860 r., a także fotografie Tatr wybitnych fotografów krakowskich, jak Walery Rzewuski, Awit Szubert czy Stanisław Bizański. Juliusz Zborowski nie tylko gromadził i uzupełniał zbiory fotograficzne, ale interesował się również współczesną fotografią artystyczną. W latach 1926 i 1939 zorganizował w Muzeum wystawy fotografii artystycznej poświęconej Tatom i Podhalu. Brali w nich udział wybitni fotograficy polscy, często członkowie elitarnego Fotoklubu Polskiego: Tadeusz Cyprian, Edward Czerny, Stefan Maksymowicz-Raczyński, Jan Sunderland, a z Zakopanego Antoni Marian Wieczorek i Henryk Schabenbeck. Przez wiele lat zbiory fotograficzne wzbogacali darami: Stanisław Barabasz, Witold Henryk Pary-

ski, Jan Reychman, Tadeusz i Stefan Zwolińscy. W latach sześćdziesiątych Muzeum zakupiło pozytywy i negatywy Teofila Studnickiego i Zygmunta Sułkowskiego, właścicieli znanych w Zakopanem zakładów fotograficznych. Cennym nabytkiem dla archiwum był zespół klisz szklanych Stanisława Ignacego Witkiewicza. W latach osiemdziesiątych zakupiono archiwum klisz szklanych Tadeusza i Stefana Zwolińskich, a później trafiły do zbiorów muzealnych duże archiwa wybitnych fotografów, współpracujących z Muzeum przez wiele lat: Władysława Wernera i Zbigniewa Kamykowskiego¹.

Podstawową trudnością w wykorzystaniu zdjęć jest ich datowanie oraz jakość. Oczywiście truizmem jest stwierdzenie, że zdjęcia i pocztówki są nieodzownym źródłem do ilustracji historii architektury i budownictwa w ogóle, a więc także na omawianym terenie – w Tatrach, Zakopanem i na Podtatrzu. Jednak głównym celem niniejszego opracowania jest pokazanie przydatności fotografii i pocztówek do gromadzenia faktów na temat rozwoju tej dziedziny sztuki. Zaczniemy więc od pokazania drogi, jaką musi przebyć badacz, żeby wykorzystać wspomniane materiały do swoich celów.

Pierwsza bariera to dotarcie do zbiorów archiwalnych, czy to Muzeum Tatrzańskiego, czy to Tatrzańskiego Parku Narodowego, czy wreszcie – co najtrudniejsze – do zbiorów prywatnych. W swojej wieloletniej praktyce korzystałem ze wszystkich tych trzech możliwości. Fotografie i pocztówki w archiwach specjalistycznych są najczęściej przechowywane, co rozumiałe, albo w albumach, albo formatami w pudełkach. Nie łudźmy się, że będą one pogrupowane tematycznie, aczkolwiek czasem tak się zdarza, oraz że będą wszystkie opisane pod względem formalnym, a więc co jest na zdjęciu, kto i kiedy je wykonał. Nie pomoże nam w tym względzie katalog, trudno bowiem wymagać od archiwisty, żeby wiedział, co jest na nieopisanym zdjęciu. Tak więc badacz musi, oczywiście po sprawdzeniu zapisu w katalogu, przeglądać pudełko po pudełku, album po albumie. W przypadku archiwów rodzinnych najczęściej trzeba liczyć na pamięć żyjących, którzy przechowali taki zbiór.

Oczywiście po zebraniu interesującego nas materiału przychodzi czas na zrobienie kopii. Na początku swojej pracy w MT w połowie lat siedemdziesiątych XX w. musiałem wykonywać fotokopie, których przydatność zależała od jakości reprodukowanego zdjęcia oraz wykonanej reprodukcji. Możliwość powiększenia fragmentu czy polepszenia jakości była niewielka. Dziś jest to znacznie prostsze, bo wystarczy zdjęcie zeskanować, a możliwości jego powiększenia czy polepszenia jakości ograniczane są tylko sprzętem, którym dysponujemy. Mając odbitki czy skany, można już dokonać wstępnej selekcji oraz sortowania. Po analizie zdjęć z różnych źródeł i okresów można pokusić się o ustalenie niektórych faktów, dotyczących np. faz przebudowy lub pierwotnego wyglądu danego obiektu.

Przeanalizujmy ciekawszy materiał fotograficzny, poczynawszy od zdjęć najstarszych aż po współczesne.

---

¹ <http://www.muzeumtatrzańskie.com.pl/index.php?strona,czesc,pol,glowna,1370,0,93,2,1370,ant.html>.

Pierwsi fotografowie pod Giewontem i w Tatrach pojawili się pod koniec lat sześćdziesiątych XIX w. Tymczasem w Warszawie czy w Krakowie działały już renomowane zakłady fotograficzne². Wykonywanie zdjęć w terenie nie było przedsięwzięciem ani łatwym, ani tanim, toteż dominowała fotografia portretowa, studyjna. Fotografowanie w terenie wymagało przewiezienia na miejsce kosztownego i ciężkiego sprzętu fotograficznego, przenośnej ciemni i chemikaliów, co uwarunkowane było ówczesnie wykorzystywaną technologią tzw. mokrego kolodionu, wymagającą przygotowania szklanej płyty światłoczułej oraz natychmiastowego jej wywołania i utrwalenia na miejscu. Do Zakopanego jechało się góralską furką z Krakowa przez Chabówkę i Nowy Targ. Nic więc dziwnego, że pierwsze zdjęcia w okolicach Zakopanego wykonano ok. 1860 r.

Za pierwszą fotografię spod Giewontu uważany jest widok Kuźnic ze zbocza Nosala, wykonany podobno przez Walerego Rzewuskiego w 1859 r.³ Jednak w archiwum w Kórniku zachowało się to samo zdjęcie naklejone na karton z pieczętką „Miletius Dutkiewicz”⁴. Tak więc fotografię wykonał najprawdopodobniej Dutkiewicz podczas swojego pobytu w Zakopanem w 1860 r., gdy zrobił również znane zdjęcie Nawsia⁵. Obydwa zdjęcia dostarczają nam ciekawych informacji o ówczesnej zabudowie Kuźnic i ul. Kościeliskiej w okolicach ówczesnego kościoła parafialnego pw. św. Klemensa. Jeszcze ciekawsze są pod tym względem, już z pewnością autorstwa Walerego Rzewuskiego, stereoskopowe fotografie Kuźnic wykonane w latach 1859–1861, a przedstawiające zabudowę przemysłową, dwór Homolaców, ogród dworski z budynkiem dyrekcji Zakładu Hutniczego „Zakopane”, a także pierwsze obiekty sfotografowane w Tatrach – szałas na Polanie Pysznej w Dolinie Kościeliskiej⁶.

Tatry fotografował w 1870 r. Herman Vogel. Wśród widoków tatrzańskich są także zdjęcia przedstawiające szałas pasterskie na halach Królowej i Gąsienicowej, dworu i budynku dyrekcji huty na tle Nosala oraz ówczesnego kościoła parafialnego pw. św. Klemensa przy ul. Kościeliskiej⁷. Trzy lata później, w 1873 r., na zaproszenie Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego fotografował Tatry, głównie po „węgierskiej stronie”, Károly Divald

² Zob. Wiesław Siarzewski, *Tatr fotografowanie. Amatorzy i profesjonaliści, czyli trudne początki*, „Tatry” 2007, nr 2 (20), wiosna, s. 52–60; Anna Liscar, *Fotografowie odkrywają Tatry*, „Podkowieński Magazyn Kulturalny” [Podkowa Leśna] 2009, nr 61–62.

³ Tatrzański Park Narodowy, Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii Radwańskiej-Paryskiej i Witolda H. Paryskiego, Zbiory Paryskich [dalej: TPN-ODT, Zbiory Paryskich].

⁴ Podczas swoich badań dotyczących historii fotografii tatrzańskiej zwrócił na to uwagę Wiesław Siarzewski.

⁵ Zbiory Archiwalne Muzeum Tatrzańskiego im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem [dalej: MT-ZA], sygn. AF/891/MT/IV-004.

⁶ Wszystkie fotografie: TPN-ODT, Zbiory Paryskich, a także [w:] Teresa Jabłońska, Anna Liscar, Stefan Okołowicz, *Tatry. Fotografie Tatr i Zakopanego 1859–1914*, Olszanica [2002], fot. 18–21, 34.

⁷ TPN-ODT, Zbiory Paryskich; także [w:] Teresa Jabłońska, Anna Liscar, Stefan Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 23, 35.

(sen.). Wykonał też zdjęcia Morskiego Oka⁸, ale jeszcze bez pierwszego schroniska, które Towarzystwo Tatrzańskie wybudowało rok później, w 1874 r. W latach 1876–1878, dzięki inicjatywie Towarzystwa Tatrzańkiego, głównie Walerego Ejasza, przyjechał pod Giewont krakowski fotograf Awit Szubert, który oprócz widoków tatrzańskich uwiecznił: szałas na Hali Gąsienicowej, szałas na Polanie Pisanej, szałas na Łysej Polanie, Młot Anny w Kuźnicach oraz Rówień Krupową z zabudową w tle⁹. Niektóre ze zdjęć Awita Szuberta zostały wykorzystane do drzeworytniczych ilustracji wykonanych przez G. Vuilliera, a zamieszczonych w publikacji Gustave'a Le Bona pt. *Einanthropologischer Ausflug in die Tatra*, która ukazała się w 1881 r.¹⁰

W 1883 r. prawdopodobnie Antoni Święch sfotografował nowo wzniesiony gmach Szkoły Snyckarskiej przy Krupówkach (1882–1883, proj. Antoni Łuszczkiewicz)¹¹. Z 1886 r. zachowały się kolejne zdjęcia Awita Szuberta prezentujące znane budynki w Zakopanem – trzy ujęcia willi Adasiówka przy drodze do Kuźnic (1880–1881)¹² oraz willę dra Tytusa Chałubińskiego na skrzyżowaniu ulic Zamoyskiego i Chałubińskiego (1881–1882, proj. Józef Pius Dziekoński?)¹³. W połowie lat osiemdziesiątych XIX w. był w Zakopanem i Tatrach Stanisław Biznański, który fotografował widoki tatrzańskie oraz przewodników. Zdjęcia kościoła pw. św. Klemensa z dzwonnica oraz willi Eljaszówka II przy ul. Stara Polana (1881–1883, proj. Stanisław Eljasz) z 1889 r. przypisywane Stanisławowi Bizańskiemu¹⁴ wykonał Józef Głogowski, który fotografował w tymże roku w Zakopanem i Tatrach na zamówienie Bizańskiego¹⁵.

W 1890 r. Stanisław Witkiewicz i Wacław Zaborowski wykonywali zdjęcia do książki Władysława Matlakowskiego pt. *Budownictwo ludowe na Podhalu*¹⁶, pierwsze przedstawiające zagrodę przy ul. Kościeliskiej¹⁷, a drugie, znane z powyższej publikacji, chałupę Tatara

⁸ MT-ZA, sygn. AF/A13/12113/MT/30; także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 41.

⁹ Szałas na Hali Gąsienicowej: MT-ZA, pozostałe: TPN-ODT, Zbiory Paryskich; wszystkie także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 11, 24, 63, 172, 173.

¹⁰ Gustave Le Bon, *Ein anthropologischer Ausflug in die Tatra*, „Globus” [Braunschwig] Bd. IV, 1881, nr 14, s. 209–213; nr 15, s. 225–231; nr 16, s. 241–247; artykuł ukazał się także w języku polskim – t e n – ż e, *Francuz w Tatrach. Wycieczka antropologiczna w r. 1879*, „Wędrowiec” 1887, nr 15, s. 179–180; nr 16, s. 191–193; nr 17, s. 197–198; nr 18, s. 215–216; nr 19, s. 227–228; nr 20, s. 234–235. Por. także *Francuz w Tatrach. Wycieczka antropologiczna w r. 1879 przez Dr. Gustawa Le Bon*, wstępem i przypisami opatrzył Wiesław Sierzewski, Zakopane 2009, s. 81.

¹¹ TPN-ODT, Zbiory Paryskich, także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 200).

¹² Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, repr. MT-ZA, sygn. AF/21712-1, 2, 3, 4/MT/IV-067.

¹³ MT-ZA, sygn. AF/8661/MT/VI-02; także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 209.

¹⁴ MT-ZA, sygn. AF/8836/MT; także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 15, 208.

¹⁵ Zob. Wiesław Sierzewski, *Zdjęcia Zakopanego i Tatr z pracowni Stanisława Bizańskiego w Krakowie*, „Dagerotyp” [Warszawa] 2011, nr 20, s. 27–104.

¹⁶ Władysław Matlakowski, *Budownictwo ludowe na Podhalu*, Kraków 1892.

¹⁷ MT-ZA, sygn. AF/2784/MT/III-021.

1

1 Zakopiańskie Nawsie z kościołem pw. św. Klemensa przy ul. Kościeliskiej. Fot. Miletius Dutkiewicz, 1860. Zbiory Archiwalne Muzeum Tatrzańskiego im. Dra Tytusa Chalubińskiego [dalej MT-ZA], sygn. AF/891/MT/IV-004

2 Osada górniczo-hutnicza w Kuźnicach. Fot. Miletius Dutkiewicz, 1860. Ośrodek Dokumentacji Tatrzańskiej im. Zofii i Witolda Paryskich Tatrzańskiego Parku Narodowego [dalej: TPN-ODT], Zbiory Paryskich

2

129

pod Gubałówką¹⁸. Z tego samego okresu pochodzi niezwykle interesujące zdjęcie drewnianego Dworu Tatrzańskiego przy ul. Krupówki (1881–82, proj. Karol Zaremba), być może autorstwa Awita Szuberta¹⁹. Jednak początek lat dziewięćdziesiątych XIX w. zdominowały dokumentalne fotografie Walerego Eljasza²⁰. W 1891 r. fotografował m.in. willę Eljaszówka I przy ul. Krupówki (1876), skrzyżowanie ulic Nowotarskiej i Krupówki w kierunku hotelu Pod Giewontem, ulicę Kościeliską koło Spółki Handlowej²¹, a także kościół pw. Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Białce²². W kolejnych latach, 1892–1893, były to schroniska i altany Towarzystwa Tatrzańskiego: na Hali Gąsienicowej (1891), pod Czerwonymi Brzeżkami w Dolinie Białki (1891), w Dolinie Pięciu Stawów Polskich im. Ludwika Zejsznera (1876), w Dolinie Roztoki (1876), nad Morskim Okiem (1874, 1892), pod Przełęczą Świnicką (1890), nad Czarnym Stawem Gąsienicowym (1890), a także koliba kamienna w Dolinie Pięciu Stawów Polskich²³. W Zakopanem była to chałupa Jana Knapa²⁴.

Do bardzo interesujących ze względu na historię architektury i budownictwa należą zdjęcia z 1893 r. wykonane przez Stanisława Barabasza (stare i nowe schronisko nad Morskim Okiem)²⁵, Wacława Zaborowskiego (chałupa Sobczaka przy ul. Kościeliskiej)²⁶ oraz Awita Szuberta (willa Koliba – widok od strony południowo-zachodniej)²⁷. Do ciekawych fotografii z 1894 r. należą dwie wykonane przez dziewięcioletniego Stanisława Ignacego Witkiewicza, przedstawiające budowę Okszy²⁸. Bardzo ważne fotografie z tego samego roku dotyczą również historii stylu zakopiańskiego, to widok willi Koliba od strony południowo-zachodniej (1892–1893) Antoniego Święcha oraz willi Pepita od strony południowo-zachodniej autorstwa Awita Szuberta²⁹.

Wśród obiektów, które w latach 1894–1897 fotografował Walery Eljasz, były m.in.: willa Marya przy ul. Krupówki (1892, proj. Fryderyk Kallay), Zakład Wodolecznicy

¹⁸ Wacław Zaborowski, *Chałupa Tatara pod Gubałówką*, [w:] W. Matlakowski, *Budownictwo ludowe...*, dz. cyt., s. 38, rys. 5.

¹⁹ TPN-ODT, Zbiory Paryskich, także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 199.

²⁰ Zob. M. H. Grabski, *Walery Eljasz Radzikowski – fotograf Tatr i Podhala*, „Dagerotyp” 2005, nr 14, s. 14–29.

²¹ Wszystkie trzy TPN-ODT, Zbiory Paryskich, także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 193, 194, 207.

²² MT-ZA, sygn. AF/964/MT.

²³ TPN-ODT, Zbiory Paryskich, także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 103, 104, 111, 112, 175, 188, 190, 193.

²⁴ MT-ZA, sygn. AF/513/MT, AF/523/MT, także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 176, 177, 178.

²⁵ TPN-ODT, Zbiory Paryskich.

²⁶ MT-ZA, zdjęcie [w:] W. Matlakowski, *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu*, Warszawa 1901, s. 64, ryc. 104, także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 181.

²⁷ MT-ZA, sygn. AF/4509/MT/V-002.

²⁸ MT-ZA, sygn. AFN/5699-XIX; AFN/5739-XIX.

²⁹ MT-ZA, sygn. AF/262/MT/V-001, AF/016/MT, także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 219, 228).

dra Bronisława Chwistka (1891–1892), Zakład Wodolecznicy dra Andrzeja Chramca (1886), karczma na Ustupie, zagroda Walczaków przy ul. Kościeliskiej (nr 23), drewniany budynek Muzeum Tatrzańskiego przy ul. Chałubińskiego³⁰, dom Krzeptowskiego przy ul. Kościeliskiej, ulica Kościeliska z widokiem na Spółkę Handlową i remizę straży pożarnej, ulica Kościeliska z remizą straży pożarnej, dolne Krupówki z widokiem na Szkołę Przemysłu Drzewnego i drewniany Dwór Tatrzański, schronisko im. Franciszka Nowickiego na Krzyżnem (1890 w miejscu z 1875), koleba kamienna nad Czarnym Stawem Gąsienicowym³¹. Fotografował także jego syn Stanisław Eljasz-Radzikowski, czego śladem jest zdjęcie willi Korwinówka przy ul. Zamoyskiego (1894–1895, proj. S. Witkiewicz) z 1896 r.³² Walery Eljasz wykonuje też zdjęcia we wnętrzach willi Koliba Zygmunta Gnatowskiego³³. Zachowało się też kilka zdjęć willi Zofiówka przy ul. Chałubińskiego (1895–1896, proj. S. Witkiewicz) Awita Szuberta³⁴. Z tego czasu pochodzą też najprawdopodobniej zdjęcia zamku w Niedzicy, pierwszy ślad zainteresowania północnym Zamagurzem Spiskim³⁵.

OKRES DO PIERWSZEJ WOJNY ŚWIATOWEJ – POWIELANIE ZDJĘĆ NA POCZTÓWKACH (1898–1918)

W następnych latach wykonywano już tak liczne zdjęcia obiektów architektonicznych, że trudno omawiać je szczegółowo. Ponadto zaczęto wydawać pocztówki, które prezentowały kaplice, hotele, wille i inne obiekty najczęściej na podstawie zdjęć wykonanych rok wcześniej. Coraz więcej zdjęć ukazywało się również w publikacjach książkowych. Podhale nie cieszyło się aż tak dużym zainteresowaniem fotografów. Natomiast zdjęć z Orawy i Spisza nie ma lub jest ich bardzo mało, ponieważ leżały one w granicach Królestwa Węgierskiego, a więc w obrębie innego państwa, zatem siłą rzeczy polscy fotografowie nie interesowali się tymi terenami. Jedyne zdjęcia z terenu dzisiejszego polskiego Spisza wykonał Kornél Divald (syn Károly Divalda sen.). Zarówno odbitki fotograficzne, jak i pocztówki stanowią doskonały materiał ikonograficzny do badania historii budownictwa i architektury Tatr i Zakopanego.

W 1898 r. coraz więcej zdjęć dokumentalnych robił Antoni Święch. Jego autorstwa są widoki domu Pod Jedłami na Kozińcu czy też kościoła pw. św. Rodziny w trakcie budowy³⁶. Zachowało się również interesujące zdjęcie Walerego Eljasza przedstawiające dolną część

³⁰ MT-ZA, sygn. AF/161/MT/II-003 („Marya”), AF/159/MT/IV-002 (Zakład Chwistka), AF/243/MT (karczma), AF/20/MT (zagroda Walczaków); także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 16, 174, 182, 201, 204, 205, 211.

³¹ TPN-ODT; także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 113, 195, 196.

³² TPN-ODT; MT-ZA; także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 229.

³³ TPN-ODT; MT-ZA, sygn. AF/709/MT/III-008.

³⁴ MT-ZA, sygn. AF/7097/MT/III042, AF/4514/MT/V002.

³⁵ Biblioteka Jagiellońska: dziedziniec zamku dolnego, sygn. IF 8517, t. 96 III oraz jadalnia, sygn. IF 8518, t. 96 III.

³⁶ MT-ZA, sygn. AF/4506/MT/IV012 (Pod Jedłami, także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt. fot. 226), AF/827/MT/IV018 (kościół).

ul. Krupówki z widokiem na Szkołę Snycerską i drewniany Dwór Tatrzański³⁷, a także unikatowe zdjęcia z wieży kościelnej, m.in. z widokiem na ulicę Kościeliską³⁸. W 1898 r. ukazały się też pierwsze pocztówki z widokami budynków, m.in. willi Koliba – wydana nakładem Józefa Rysia oraz Sienkiewiczówki przy ul. Zamoyskiego i drewnianego budynku Muzeum Tatrzańskiego przy ul. Chałubińskiego – wydana nakładem F.J. Komendzińskiego³⁹. W następnym, 1899 r., Komendziński wydał kolejne pocztówki przedstawiające historyczne bądź najnowsze budynki w Zakopanem, m.in. dom Pod Jedłami, wille Zagórze i Ciotówka przy ul. Kasprusie, budujący się kościół oo. Jezuitów na Górcie, nowy kościół parafialny pw. św. Rodziny przed i podczas poświęcenia czy domek hamernika w Kuźnicach z resztkami urządzeń zakładu hutniczego⁴⁰. W 1900 r. Benedykt hr. Tyszkiewicz wykonał zdjęcie Koliby z oszklonym już gankiem, co ułatwia ustalenie daty tej modernizacji⁴¹. Jest to także jedno z niewielu zdjęć hrabiego, które ocalały.

Z tego samego roku (1900) zachowało się kilka zdjęć spoza Tatr i Zakopanego, a mianowicie przedstawiająca kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Orawce, tym bardziej cenne, że wykonane przed jego regotycyzacją, a więc z baniastym barokowym hełmem wieży i sygnaturki⁴². W archiwum Muzeum Tatrzańskiego zachowane są też zdjęcia już przebudowanego kościoła z 1901 r., a także z tego samego roku kościoła pw. św. Jacka w Chochołowie sfotografowanego przez Walerego Eljasza czy pensjonatu Pawła Guta Mostowego w Poroninie, znanego z pobytów Jana Kasprowicza⁴³. Ponadto w 1902 r. Stanisław Barabasz, wędrując po Spiszu, Podhalu i Orawie, wykonał m.in. zdjęcia: kasztelu we Frydmanie, fragmentu zabudowy w Chochołowie, chałupy z wyżką w Podwilku⁴⁴. Prawdopodobnie w 1903 r. zrobione zostały przez Kornéla Divalda, syna Károly Divalda sen., zdjęcia zamku w Niedzicy, wspomnianego kasztelu oraz kościoła pw. św. Stanisława we Frydmanie⁴⁵.

³⁷ TPN-ODT także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 199.

³⁸ MT-ZA, AF/3787/IV-032 także [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 191.

³⁹ MT-ZA, sygn. GR/173/179 (Koliba), GR/174/140 (Dom Sienkiewicz), GR/174/141 (MT).

⁴⁰ MT-ZA, sygn. GR/173/134 (Pod Jedłami), GR/173/135 (Zagórze i Ciotówka), GR/173/146 (klasztor na Górcie), GR/174/138 (nowy kościół paraf.), GR/174/142 (domek hamernia), GR/174/138 (poświęcenie nowego kościoła paraf.).

⁴¹ MT-ZA, sygn. AF/2289/MT. Por. Stefan Okołowicz, *O hrabim Benedykcie Henryku Tyszkiewiczzu i jego fotografiach Sabaly*, „Wierchy” 2000 [wyd. 2001], nr 66, s. 179–183.

⁴² MT-ZA, sygn. AF/13879/MT.

⁴³ MT-ZA, sygn. AF/13877/MT i AF/13879/MT (Orawka), AF/965/MT (Chochołów), AF/1373/MT (Poronin).

⁴⁴ MT-ZA, sygn. AF/534/MT (Chochołów), AF/531/MT (Podwilk).

⁴⁵ Kornél Divald, *Szepesvármegye művészeti emlékei*, cz. 1, *Architektura*, Budapest 1905, s. 73, fot. 63 (zamek w Niedzicy, także A. Majewski, *Zamek w Niedzicy*, Kraków 1987, fot. 54), s. 76, fot. 68 i 69 (kasztel we Frydmanie, także Zabytki Sztuki w Polsce. *Inwentarz topograficzny*, cz. III, *Województwo krakowskie*, t. 1, z. 1: *Powiat nowotarski* w oprac. Tadeusza Szydłowskiego. Warszawa 1937, s. 61), s. 79, fot. 79 (kościół pw. św. Stanisława we Frydmanie).

Także przed przebudową w 1910 r. kasztel sfotografował Józef Jaworski, zdjęcia publikowane były w czasopiśmie „Ziemia” oraz w przewodniku Mieczysława Orłowicza⁴⁶.

Z lat 1900–1904 zachowały się też liczne pocztówki przedstawiające rozwój architektury Zakopanego, których podstawą były zdjęcia wcześniejsze, w nielicznych przypadkach zachowane w archiwum Muzeum Tatrzańskiego. Były one wydawane głównie nakładem J.F. Fischera z Krakowa (np. szałas w Dolinie Małej Łąki, nowy kościół w Zakopanem, górna część Bystrego w kierunku Kuźnic)⁴⁷, J. Rysia z Zakopanego (np. willa Za Bramką przy ul. Nowotarskiej, klasztor oo. Jezuitów na Górcie, hotel Morskie Oko przy ul. Krupówki, willa Świetlana przy ul. Nowotarskiej, willa Sas przy ul. Chramcówki, wille Leontynówka i Pod Grotą w Jaszczurówce, klasztor Albertynów na Kalatówkach, sanatorium Dłuskich w Kościelisku, rozbudowaną willę Koliba przy ul. Kościeliskiej, willę Szopenówka przy ul. Jagiellońskiej)⁴⁸, J.F. Laski z Zakopanego (np. bardzo interesujący widok Zakopanego ze zbocza Gubałówki z 1899 r. z widokiem na nowy kościół, budującą się plebanię, nowo wzniesioną Staszczkówkę oraz widocznymi przy ul. Ogrodowej willami Krywań i Pod Matką Boską)⁴⁹, Salonu Malarzy Polskich z Krakowa (np. nowy kościół parafialny, willa Nieczuja przy ul. Jagiellońskiej, willa Zofiówka przy ul. Chałubińskiego, Hotel-Pension „Skoczyska” przy ul. Kościeliskiej, murowany Dworzec Tatrzański przy ul. Krupówki)⁵⁰, S. Ciszewskiego z Zakopanego (np. schronisko Burowej nad Morskim Okiem, klasztor Albertynów na Kalatówkach, kolejne ujęcia nowego kościoła parafialnego, dom Pod Jedłami, sanatorium Dłuskich w Kościelisku, unikatowe ujęcie Giewontu z rozbudowywaną właśnie willą Koliba, willa Janina przy ul. Krupówki, pierwotnie Wila [!] Ślimak)⁵¹ czy wreszcie Zakładu Stanisława Bizańskiego (np. ulica Kościeliska z widokiem na późniejszą Herbaciarnię Władysława hr. Zamoyskiego)⁵².

W 1904 r. nadal swą pasję dokumentacyjną realizuje Walery Eljasz, który sfotografował m.in. tzw. stare schronisko, a więc przerobione w 1899 r. z wozowni, po pożarze dwóch budynków, który miał miejsce rok wcześniej. Znane też są zdjęcia dolnej części ul. Krupów-

---

⁴⁶ Józef Jaworski, Frydman – kasztel Horvathów Palocsayów, widok od strony pld.-zach. i widok elewacji wsch. [w:] „Ziemia” [Warszawa] 1920, R. 4: nr 4, s. 117 oraz [w:] M. Orłowicz, *Przewodnik po Spiszu, Orawie, Liptowie i Czadeckiem*, Lwów–Warszawa 1921, s. 24, 105.

⁴⁷ MT-ZA, GR/173/43 (Mała Łąka), GR/173/85 (nowy kościół paraf.), GR/173/89 (Bystre).

⁴⁸ MT-ZA, GR/172/29, 104 (hotel Morskie Oko), GR/172/62 (Szopenówka), GR/172/110, 111 (klasztor Albertynów na Kalatówkach), GR/172/119 (Koliba po rozbudowie), GR/173/170 (Za Bramką, zob. zdjęcie w: T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 212), GR/3089/20 (klasztor oo. Jezuitów na Górcie), GR/3089/61 (Świetlana).

⁴⁹ MT-ZA, sygn. GR/173/32.

⁵⁰ MT-ZA, sygn. GR/172/26 (kościół), GR 172/213 (Dworzec Tatr.), GR/173/132 (Zofiówka), GR/174/002 (Skoczyska).

⁵¹ MT-ZA, sygn. GR/172/163 (schronisko Burowej), GR/172/173 (klasztor Albertynów, patrz także zdjęcie [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 231), GR/172/180 (kościół), GR/172/192 (Pod Jedłami, GR/172/196 (sanatorium Dłuskich), GR/174/113 (Koliba w rozbudowie, GR/3089/63 (Janina).

⁵² MT-ZA, sygn. GR/173/163.

ki, tym razem z widokiem na Szkołę Przemysłu Drzewnego i nowo wzniesiony budynek murowanego Dworca Tatrzańskiego, basen w Jaszczurówce, a także budynek kółka rolniczego i kościoła pw. św. Marii Magdaleny w Poroninie⁵³.

Kolejne lata przynoszą nowe zdjęcia i pocztówki. W latach 1905–1914 wielokrotnie fotografowane były murowane budynki przy ul. Krupówki – poczta w stylu zakopiańskim (1904–1905, proj. Eugeniusz Wesołowski) i Bazar Polski wzniesiony przez Władysława hr. Zamoyskiego (1910–1911, proj. Franciszek Mączyński) czy też sama ulica⁵⁴. Pojawiają się także zdjęcia drugiej „miejskiej” ulicy Zakopanego, czyli nowo wytyczonej ul. Marszałkowskiej, późniejszej ul. Tadeusza Kościuszki, z okazałym murowanym Grand-Hotelem „Stamary” (1903–1904, proj. E. Wesołowski) czy stylową murowanicą dra Różeckiego (1912–1913, proj. F. Mączyński)⁵⁵. Dumą Zakopanego był również zbiornik wodociągów w drodze do Kuźnic (1906, proj. Franciszek Chudoba) oraz nowo wzniesione według projektów Eugeniusza Wesołowskiego stylowe „murowanice” – dom wczasowy Księżówka (1913) w drodze do Kuźnic i pensjonat Sanato na zboczach Antałówki (1912–1913, proj. E. Wesołowski)⁵⁶.

Okolicznościowe zdjęcia pomników zakopiańskich – dra Tytusa Chałubińskiego przy Zakładzie Wodolecznym dra Andrzeja Chramca (1901, proj. M. Fischer) oraz drugiego, nieopodal Muzeum Tatrzańskiego, u zbiegu ulic Chałubińskiego i Zamoyskiego (1901–1903, proj. Stanisław Witkiewicz, wyk. Jan Nalborczyk) czy też pomnika Grunwaldzkiego w Parku Miejskim (1910, proj. Wojciech Brzega) – to częste tematy zdjęć sprzed pierwszej wojny światowej⁵⁷.

W tym czasie pojawia się też sporo zdjęć i pocztówek dotyczących Nowego Targu. Częstym ich tematem były kościółek pw. św. Anny, kościół pw. św. Katarzyny, ratusz, szkoła, bursa, pomnik Adama Mickiewicza, rynek z kamienicami, a także okolicznościowe uroczystości⁵⁸.

LATA MIĘDZYWOJENNE (1918–1939) I OKRES OKUPACJI (1939–1945)

Okres międzywojenny to rewolucja w sprzęcie fotograficznym oraz materiałach fotograficznych. Pojawienie się aparatów małoobrazkowych i błon fotograficznych sprzyjało rozwojowi zarówno fotografii profesjonalnej, jak i amatorskiej. Do najbardziej znanych fotografów, którzy działali w tym czasie w Tatrach, Zakopanem i na Podtatrzu należeli:

⁵³ MT-ZA, sygn. AF/1372/MT (kółko rolnicze w Poroninie), AF/946/MT (kościół w Poroninie); schronisko i Dworzec Tatrzański patrz [w:] T. Jabłońska, A. Liscar, S. Okołowicz, *Tatry...*, dz. cyt., fot. 198, 213.

⁵⁴ MT-ZA, sygn. GR/3089/32 (poczta), GR/1029 (Krupówki), GR/1031 (Bazar Polski).

⁵⁵ MT-ZA, sygn. AF/7716/MT/IV008 (Stamary), AF/8907/MT/IV009 (willa Różeckiego).

⁵⁶ MT-ZA, sygn. GR/3504/018, GR-3504-019 (Księżówka), AF/7716/MT/IV008 (Sanato).

⁵⁷ MT-ZA, sygn. GR/1825-1828 (pomnik Chałubińskiego), GR/0531 (pomnik Grunwaldzki).

⁵⁸ MT-ZA, sygn. GR/1874 (kościół św. Katarzyny), GR-0458 (bursa), GR/0453 (rynek), GR-0456, GR/0459 (ratusz).

3

3 Szalasy na Hali Królowej i Hali Gąsienicowej.
Fot. Herman Vogel, 1870. TPN-ODT,
Zbiory Paryskich

135

4 Willa Korwinówka przy ul. Zamoyskiego
w trakcie budowy. Fot. Stanisław Ignacy
Witkiewicz, 1894. MT-ZA, sygn. AF/N/5699/MT/XIX

4

5 Willa Koliba przy ul. Kościeliskiej, „Izba
górska” z kolekcją Zygmunta Gnatowskiego.
Fot. Walery Eljasz, 1896. TPN-ODT

5

Henryk Schabenbeck, Tadeusz i Stefan Zwolińscy, Antoni Wieczorek czy przyjeżdżający tu często Henryk Poddębki⁵⁹. W archiwum Muzeum Tatrzańskiego znajduje się duża liczba zdjęć tych autorów i nie sposób wymienić tematy wszystkich fotografii. Nie brak tematów architektonicznych, zarówno obiektów zabytkowych, jak współczesnych budowli. Często- mi obiektami fotografowanymi w tym czasie, a także przedstawianymi na pocztówkach były m.in. schroniska (np. na Hali Gąsienicowej i Polanie Chochołowskiej), hotele (np. Bristol przy Bulwarach Słowackiego), sanatoria (np. Sanatorium Nauczycielskie na Ciągłowie) czy wille, np. Koziańskich na Koziańcu, Radowid przy ul. Sienkiewicza⁶⁰.

Najlepsze zdjęcia zabytków architektury zrobił w 1930 r. na całym Podtatrzu Tadeusz Przypkowski, współpracownik Tadeusza Szydłowskiego, który opracowywał katalog powiatu nowotarskiego do wielotomowej publikacji *Zabytki sztuki w Polsce*, a plan jego pracy został opublikowany w 1937 r. w zeszycie pierwszym⁶¹. Oryginały fotografii częściowo zachowały się w różnych archiwach konserwatorskich, a także w Muzeum Tatrzańskim. Warto wymienić wszystkie obiekty, dla których została wykonana wówczas dokumentacja fotograficzna.

Podhale

- Białka – kościół pw. św. Szymona i Judy (s. 26, fig. 2);
- Bukowina – kapliczka (s. 28, fig. 5);
- Chabówka – kościółek św. Krzyża (s. 30, fig. 8);
- Dębno – kościół pw. św. Michała Archanioła (s. 41, fig. 22; s. 42, fig. 23; s. 43, fig. 24; s. 44, fig. 25; s. 45, fig. 26);
- Ludźmierz – kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (s. 94, fig. 103);
- Łopuszna – kościół pw. św. Trójcy (s. 109, fig. 127; s. 110, fig. 128, 129; s. 111, fig. 130);
- Łopuszna – dwór (s. 113, fig. 133);
- Nowy Targ – kościół pw. św. Katarzyny (s. 132, fig. 160; s. 133, fig. 161);
- Nowy Targ – kościół pw. św. Anny (s. 134, fig. 164);
- Odrowąż – kościół pw. św. Marii Magdaleny (s. 136, fig. 167, 168);
- Poronin – nieistniejący kościół pw. św. Marii Magdaleny (s. 150, fig. 180);
- Rabka – stary kościół pw. Marii Magdaleny (s. 153, fig. 183, 184; s. 154, fig. 185);
- Witów – dzwonnica (s. 172, fig. 213);
- Zakopane – kościół pw. św. Klemensa (s. 173, fig. 214).

⁵⁹ Archiwa negatywów Zwolińskich i Poddębkiego znajdują się w Muzeum Tatrzańskim.

⁶⁰ MTZA, sygn. GR/1034 (willa Koziańskich), GR/1035, GR/0742 (Radowid), GR/1037-1041 (Bristol), GR/2482, GR/2900/552, GR/2900/652, GR/0813-0823 (Gąsienicowa), GR/2900/539 (Chochołowska), GR/3504/006 (Sanatorium Nauczycielskie).

⁶¹ *Zabytki sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny, cz. III, Województwo krakowskie, t. 1, z. 1: Powiat nowotarski w oprac. Tadeusza Szydłowskiego, Warszawa 1937.*

Orawa

- Bukowina-Podszkle – dzwonnica (s. 29, fig. 6);
- Chyżne – kościół pw. św. Anny (s. 32, fig. 10);
- Jabłonka – kościół pw. Przemienienia Pańskiego (s. 71, fig. 69);
- Jabłonka – kapliczka z Chrystusem upadającym pod krzyżem (s. 71, fig. 70);
- Lipnica Mała – kościół pw. św. Stefana Węgierskiego (s. 90, fig. 97);
- Lipnica Wielka – kościół pw. św. Łukasza Ewangelisty (s. 91, fig. 99);
- Orawka – kościół pw. św. Jana Chrzciciela (s. 138, fig. 171; s. 139, fig. 172; s. 140, fig. 173; s. 141, fig. 174);
- Podwilk – kościół pw. św. Marcina (s. 149, fig. 179);
- Zubrzyca Dolna – dzwonnica (s. 174, fig. 215);
- Zubrzyca Górna – dwór Maniów (s. 175, fig. 219; s. 175, fig. 220).

Spisz

- Frydman – kościół pw. św. Stanisława (s. 50, fig. 36; s. 52, fig. 39, 40; s. 53, fig. 41; s. 54, fig. 42; s. 58, fig. 48);
- Frydman – kasztel widok od wsch. i sień (s. 60, fig. 51, 52);
- Jurgów – kościół pw. św. Sebastiana (s. 73, fig. 72);
- Kacwin – kościół pw. Wszystkich Świętych (s. 76, fig. 75, 76; s. 77, fig. 77);
- Kacwin – kaplica z Chrystusem upadającym pod krzyżem (s. 80, fig. 80);
- Krempachy – kościół pw. św. Marcina (s. 82, fig. 83, 84; s. 83, fig. 85);
- Łapsze Niżne – kościół pw. św. Kwiryra (s. 96, fig. 107; s. 97, fig. 108);
- Łapsze Wyżne – kościół pw. św. Piotra i Pawła (s. 104, fig. 119; s. 105, fig. 120; s. 106, fig. 121, 122);
- Łapsze Wyżne – dwór-kasztel (s. 102, fig. 116; s. 103, fig. 117);
- Niedzica – kościół pw. św. Bartłomieja (s. 115, fig. 136, 137; s. 116, fig. 139; s. 117, fig. 140; s. 118, fig. 141; fig. 119, fig. 142, 143; s. 120, fig. 144);
- Niedzica – zamek (s. 124, fig. 148; s. 126, fig. 150; s. 127, fig. 151);
- Nowa Biała – kościół pw. św. Katarzyny (s. 128, fig. 153; s. 129, fig. 154, 155);
- Trybsz – kościół pw. św. Elżbiety (s. 166, fig. 203; s. 167, fig. 204, 205).

Ziemia czorsztyńska i gorczańska

- Czorsztyń – ruiny zamku (s. 37, fig. 16; s. 38, fig. 17; s. 39, fig. 18);
- Grywałd – kościół pw. św. Marcina (s. 62, fig. 56; s. 63, fig. 57, 58);
- Harkłowa – kościół pw. Narodzin Najświętszej Maryi Panny (s. 66, fig. 63, 64; s. 67, fig. 65);
- Jaworki – cerkiew pw. Śmierci św. Jana Apostoła (s. 72, fig. 71);
- Krościenko – kościół pw. Wszystkich Świętych (s. 88, fig. 94);
- Sieniawa – kościół pw. św. Antoniego Padewskiego (s. 156, fig. 188; s. 157, fig. 190).

W drugiej połowie lat trzydziestych XX w. głównymi tematami zakopiańskich fotografii i pocztówek stały się budowle wzniesione na Mistrzostwa Świata FIS w 1939 r., a więc skocznia na Krokwi, kolejka linowa na Kasprowy Wierch (1935–1936, proj. Anna i Andrzej Kodelscy) ze stacjami pasażerskimi – dolną w Kuźnicach, pośrednią na Myślenickich Turniach i górną na Kasprowym Wierchu⁶². Zainteresowanie budziło też Obserwatorium Meteorologiczne na Kasprowym (1936, proj. A. i A. Kodelscy), świetnie wkomponowane w tatrzański pejzaż⁶³. Obiektami bardzo popularnymi wśród fotografów były też: kolejka linowo-terenowa na Gubałówkę (1938, proj. Władysław Stokowski) oraz restauracja na Gubałówce (1938, proj. Arseniusz Romanowicz, Jacek Szwemin)⁶⁴.

Dokumentacyjna fotografia okresu okupacji związana jest z działalnością Der Stadtkommissar in Zakopane – Bauabteilung, czyli popularnego „Bauamtu”, lub „Budowlanki”, o czym pisze w swych okupacyjnych wspomnieniach Henryk Jost⁶⁵. Zachowane w znacznym stopniu archiwum fotograficzne Wydziału Budowlanego Zarządu Miejskiego (WBZM), stanowiące wieczysty depozyt w Muzeum Tatrzańskim, liczył około pięciu tysięcy fotografii i negatywów, nie licząc zdjęć w albumach. Zdjęcia wykonywali: Henryk Jost, Stanisław Jarząbek, Józef Nowobilski, Hanna Jędrzejowska, nieliczne Stefan Żychoń, Henryk Schabenbeck i Henryk Szatkowski⁶⁶. W archiwum znalazły się też zdjęcia przedwojenne Małachowskiego z lat 1910–1917, Józefa Oppenheima, Henryka Schabenbecka i Tadeusza Zwolińskiego z lat międzywojennych oraz Mariana Mireckiego z 1938 r.⁶⁷ Ten bezcenny materiał, zawierający także reprodukcje zdjęć archiwalnych, stanowi nieocenione źródło do badań nad historią architektury Tatr i Zakopanego, zawiera bowiem dokumentację fotograficzną zarówno obiektów rozbieranych w ramach tzw. akcji porządkowej (Ordnungsaktion), jak i też nowo wznoszonych (np. domek ogrodnika przy ul. Orkana, Zakłady Mięsne Imkego w dolnej części ul. Krupówki czy Deutsches Heim w miejscu restauracji Przanowskiego, potem Trzaski, na rogu ulic Krupówki i Kościuszki)⁶⁸.

⁶² MT-ZA, sygn. GR/1186, GR/1189/ GR/1190 (skocznia), GR/2107/17, GR/2202/07, GR/2202/08, GR/2393, GR/23/94 (kolejka na Kasprowy Wierch).

⁶³ MT-ZA, GR/2470.

⁶⁴ Np. GR/2205, GR/2224, GR/2229 (kolejka), GR/2369/57 (restauracja).

⁶⁵ Zob. Henryk Jost, *Zakopane czasu okupacji. Wspomnienia*, Zakopane 2001.

⁶⁶ WBZM, Katalog, np. poz. 703, 707, 708, 712, 768-772, 795, 796, 825, 841, 849, 851-862, 876, 886, 942, 943, 947 (Jarząbek), 704-706 (Sułkowski), 729-733, 763-767, 797, 842, 873-875 (Nowobilski), 773-775 (Żychoń), 834-838 (Jędrzejowska), 877-884, 948-982, 992-994 (Schabenbeck), 1082, 1083 (Jost).

⁶⁷ WBZM, Katalog, np. poz. 29, 32, 33, 40, 43 (Małachowski), 46, 54, 150, 172, 208, 209, 213, 227, 268, 367, 453, 506, 513, 528, 531 (Oppenheim), 466, 478, 499, 543, 544-546, 548, 549 (Mirecki), 657, 658 (Schabenbeck), 807, 812-814 (Zwoliński).

⁶⁸ MT-ZA, Arch. WBZM sygn. III^P2939/4242, III^P2945/4248 (domek ogrodnika), III^P2945/4248, III^P2945/4249 (Zakłady Mięsne), III^P3422/4840, III^P3422/4841 (Deutsches Heim).

OKRES PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Po drugiej wojnie światowej, w nowej rzeczywistości polityczno-społecznej, dokumentacja fotograficzna zabytkowych obiektów na Podtatrzu, dzięki współpracy dyrektora Muzeum Tatrzańskiego Juliusza Zborowskiego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w Krakowie dr Hanną Pieńkowską, nie została zaniedbana. W latach 1953–1965 wykonana została dokumentacja fotograficzna obiektów skansenowskich przeznaczonych do Muzeum „Orawski Park Etnograficzny” w Zubrzyicy Górnej. W związku z planowaną budową skansenu podhalańskiego, oprócz dokumentacji projektowych, wykonano także dokumentację fotograficzną wytypowanych obiektów. Podobnie stało się w związku z planowaną budową skansenu ratowniczego z terenu przyszłego zalewu czorsztyńskiego. Wśród fotografów wykonujących zdjęcia byli m.in. Krystyna Gorazdowska, Zbigniew Kamykowski i Władysław Werner. Oni także robili zdjęcia zagród, kościołów, willi, kamienic i innych obiektów architektonicznych z terenu Zakopanego i Podtatrza, gromadzone w archiwum Muzeum Tatrzańskiego. Produkowano także dużą liczbę pocztówek, na których, oprócz obiektów zabytkowych, często prezentowano architekturę współczesną⁶⁹.

Także w latach 1978–1990 w Dziale Ochrony Zabytków Muzeum Tatrzańskiego wykonywano głównie czarno-białe zdjęcia nie tylko obiektów zabytkowych, ale też architektury współczesnej. W latach następnych kontynuowano te prace, ale robiąc już, jako podstawowe, zdjęcia kolorowe. Od 2006 r. dokumentację wykonuje się w technice cyfrowej⁷⁰. Ale oczywiście zdjęć – i na tej podstawie często pocztówek – robi się tysiące i duża ich liczba jest lub będzie w przyszłości doskonałym źródłem badań nad architekturą współczesną i jej historią.

BIBLIOGRAFIA

- Aders Henryk P., *Mieczysław Karłowicz. Życie i dokonania*. Poznań 1998.
- Burdowicz-Nowicka Maria, *Melecjusz Dutkiewicz 1836/1897*. „Foto” nr 10 z 1993.
- Ciechanowska Jadwiga, Czarnowski Adam, *Tatrzańskie lata*. Kraków 1993.
- Czarnowski Adam, *Tatrzańska fotografia krajoznawcza (część I – do roku 1918)*. „Wierchy” 1997 [wyd. 1998], nr 63, s. 119–142.
- Czarnowski Adam, *Tatrzańska fotografia krajoznawcza (część II – od roku 1919)*. „Wierchy” 1998 [wyd. 1998], nr 64, s. 171–192.
- Franczak Ewa, Okołowicz Stefan, *Przeciw Nicości. Fotografie Stanisława [Ignacego] Witkiewicza*. Kraków 1986.

⁶⁹ M.in. MT-ZA, sygn. GR/954 (KBK), GR/2170 (schronisko na Ornaku), GR/953, GR/1109 (Dom Turysty), GR/955 (Hyrny), GR/2143 (COS), GR/2172 (Hotel Orbis Kasprowy).

⁷⁰ Autorem zdjęć był głównie autor niniejszego artykułu.

- Gawęd Ewa, Darowski Jerzy, *Zbiory fotograficzne Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem*. „Fotografia” 1982, nr 1 (25), s. 40–42.
- Grabski Marek Henryk, *Walery Eljasz Radzikowski – fotograf Tatr i Podhala*. „Dagerotyp” 14: 2005, s. 14–29.
- Grabski Marek Henryk: *Walery Eljasz Radzikowski – fotograf Tatr i Podhala*. „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 13: 2004, s. 75–77.
- Kolbuszewski Jacek, *Tatry na dawnej fotografii [w:] Tatry. Fotografie Tatr i Zakopanego 1859–1914*. Olszanica [2002], s. 27–34.
- Liscar Anna, *Biogramy fotografów [w:] Tatry. Fotografie Tatr i Zakopanego 1859–1914*. Olszanica [2002], s. 245–249.
- Liscar Anna, *Cudne widoki gór naszych [w:] Tatry czas odkrywców*. Zakopane 2009, s. 85.
- Liscar Anna, *Fotografowie odkrywają Tatry*. „Podkowiński Magazyn Kulturalny” [Podkowa Leśna] 2009, nr 61–62.
- Liscar Anna, *Wystawa „Patrzą w Tatry... Fotografia tatrzańska i zakopiańska do 1914 r.”, Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem, 8 lipca 2000 – 7 stycznia 2001 r.* „Dagerotyp” [Warszawa] 2000, nr 9, s. 49–52.
- Liscar Anna, Okołowicz Stefan, *Czas znieruchomiał [w:] Tatry. Fotografie Tatr i Zakopanego 1859–1914*. Olszanica [2002], s. 17–25.
- Ładygin Zbigniew, *Historia fotografii tatrzańskiej*. Krygowski. Zakopane 2007.
- Maciesza Aleksander, *Awit Szubert*. „Fotograf Polski” 1932, nr 3, s. 45–46.
- Maciesza Aleksander, *Dutkiewicz Melecjusz* [biogram]. „Polski Słownik Biograficzny” T. VI/1: 1946 [Kraków].
- Maciesza Aleksander, *Historia fotografii polskiej w latach 1839–1889*. Płock 1972.
- Mossakowska Wanda, *Walery Rzewuski (1837–1888) fotograf. Studium warsztatu i twórczości*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981.
- Okołowicz Stefan, *O hrabim Benedyckie Henryku Tyszkiewiczzu i jego fotografiach Sabaly*. „Wierchy” 2000 [wyd. 2001], nr 66, s. 179–183.
- Pocztówki i fotografie tatrzańskie ze zbiorów Adama Czarnowskiego*. Galeria Fotografii. Kielce 1986.
- Siarzewski Wiesław, *Gustave Le Bon zapomniany podróżnik i fotograf tatrzański [w:] LE BON GUSTAVE: Francuz w Tatrach. Wycieczka antropologiczna w r. 1879*. Zakopane 2009, s. 415.
- Siarzewski Wiesław, *Historia fotografii tatrzańskiej*. Awit Szubert. Zakopane 2011.
- Siarzewski Wiesław, *Tatr fotografowanie. Amatorzy i profesjonaliści, czyli trudne początki*. „Tatry” 2007, nr 2 (20), wiosna, s. 52–60.
- Siarzewski Wiesław, *Zdjęcia Zakopanego i Tatr z pracowni Stanisława Bizańskiego w Krakowie*. „Dagerotyp” [Warszawa] 2011, nr 20, s. 27–104.
- Snitkuvienė Aldona, *Benedykt Henryk Tyszkiewicz (1852–1935) z Czerwonego Dworu – zapomniany fotograf*. „Dagerotyp” 1997, nr 6, s. 13–24.
- Snitkuvienė Aldona, *Wystawa Benedykta Henryka Tyszkiewicza i Johna Batho na Litwie*. „Dagerotyp” 2000, nr 9, s. 57–59.

6

6 Kościół pw. św. Jacka w Chocholowie.
Fot. Walery Eljasz, 1901. MT-ZA, sygn.
AF/965/MT/III 06

7

7 Kasztel we Frydmanie. Fot. Kornél
Divald, 1903 [w:] Tenże: Szepesvármé-
gyeművészeti emlékei, cz. 1: Architektura.
Budapest 1905, s. 76, fot. 68

8

8 Kościół pw. św. Jana Chrzciciela
w Orawce z pierwotnym baniastym
helmem wieży. Fot. NN, 1900. MT-ZA,
sygn. AF/13879/MT

- Sunderland Jan, *Początki polskiej fotografii tatrzańskiej*. „Fotografia” 1959, nry 2–6.
- Sunderland Jan, *Polska fotografia tatrzańska końca XIX wieku*. „Fotografia” 1960, nr 4.
- Sunderland Jan, *Polska fotografia tatrzańska na początku XX wieku*. „Fotografia” 1960, nr 5 i 6.
- Zabytki Sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny, cz. III, Województwo krakowskie*, t. 1, z. 1: *Powiat nowotarski* w oprac. Tadeusza Szydłowskiego. Warszawa 1937.
- Żakowicz Aleksander, *Fotografia galicyjska do roku 1918*. Częstochowa–Katowice–Lwów 2008.
- Żakowicz Aleksander, Gajewski Kazimierz, *Fotografia tatrzańska do roku 1918*. Stanisław Bizański, Awit Szubert i inni. Częstochowa–Katowice–Lwów 2004.

RESUMÉ

Fotografie a pohľadnice ako prameň výskumu histórie architektúry a staviteľstva Zakopaného a Podtatria

Pramene pre výskum histórie staviteľstva a architektúry sú: technická dokumentácia (tá zahŕňa plány a mapy, projekty a pod.), ikonografické materiály (obrázky, obrazy, fotografie, vrátane pohľadníc), literatúra (špeciálna, sprievodcovia, historické publikácie, memoáre) a rôznorodé archívne materiály (napr. korešpondencia, odhady nákladov a pod.). Jedným z dôležitejších zdrojov sú ikonografické materiály v podobe fotografií, nezávisle na forme ich prezentácie (negatívy, obťahy, pohľadnice, tlač). Základným problémom pri využívaní fotografických snímok je ich datovanie a kvalita.

Prvé fotografie sa pod Giewontom a v Tatrách objavili na konci 60. rokov 19. stor. Vtedy už vo Varšave alebo v Krakove fungovali renomované fotografické ateliéry. Robenie snímok v teréne nebolo jednoduchou ani lacnou úlohou, tiež vtedy dominovala portrétna, študijná fotografia. Zhotovovanie fotografií v teréne vyžadovalo previesť na miesto nákladné a drahé fotografické zariadenie a tiež prenosné čierne komory a chemikálie, čo bolo podmienené vtedy používanou, tzv. mokrou technikou, vyžadujúcou prípravu fotosenzitívnej sklenenej dosky a jej okamžité vyvolanie a ustálenie na mieste. Do Zakopaného sa jazdilo horalským vozom z Krakova cez Chabówku a Nowý Targ. Nie je teda prekvapujúce, že prvé fotografické snímky v okolí Zakopaného boli urobené okolo r. 1860.

Prvými fotografiami pod Giewontom boli Walery Rzewuski (1859) a Miletius Dutkiewicz (1860). Vtedy vznikli snímky Kuźnic a Nawsia. Tatry fotografoval v r. 1870 Herman Vogel. V r. 1873 Tatry, predovšetkým na „uhorskej strane”, zvečnil Károly Divald (st.). V rokoch 1876–1878 prišiel pod Giewont Awit Szubert, ktorý okrem tatranských výhľadov vyfotografoval i výstavbu Zakopaného. V r. 1886 zhotovil Awit Szubert ďalšie fotografie prezentujúce známe budovy v Zakopanom. V polovici 80. rokov 19. stor. pobýval v Zakopanom a Tatrách Stanisław Bizański, ktorý počas pobytu fotografoval tatranské výhľady a sprievodcov. V r. 1889 urobené snímky kostola sv. Klementa so zvonnicou a vily „Eljaszówka II” pripisované Bizańskému zhotovil Józef Głogowski, ktorý v tomto roku v Zakopanom a Tatrách fotografoval na objednávku Bizańského.

Začiatkom 90. rokov 19. stor. dominovali dokumentárne fotografie Waleriho Eljasza. Zhotovil početné fotografie v Tatrách, Zakopanom a tiež na Podhalí. K veľmi zaujímavým, s ohľadom na históriu architektúry a staviteľstva, patria snímky Stanisława Barabasza, Waclawa Zaborowského, Awita Szuberta, Antonieho Świącha z 90. rokov 19. stor.

V nasledujúcich rokoch bolo zhotovených už toľko snímok architektonických objektov, že je ťažké hovoriť o nich podrobne. Navyše začali vychádzať pohľadnice, ktoré prezentovali kaplnky, hotely, vily a iné objekty, najčastejšie na základe snímok vytvorených o rok skôr. Čím ďalej tým viac snímok sa tiež objavovalo v knižných publikáciách. Podhalie sa netešilo až tak veľkému záujmu fotografov. Oproti tomu úplne chýbajú snímky z Oravy a Spiša, alebo ich je len veľmi málo. Ležali totiž v hraniciach uhorského kráľovstva, teda na území iného štátu. Preto sa poľskí fotografi prirodzene o tieto oblasti nezaujímal. Jediné fotografie z priestoru dnešného poľského Spiša vytvoril Kornel Divald (syn Karola Divalda sen.). Ako reprodukcie fotografií, tak aj pohľadnice tvoria dokonalý ikonografický materiál pre výskum histórie staviteľstva a architektúry Tatier a Zakopaného.

Z rokov 1900–1904 sa zachovali aj početné fotografie prezentujúce rozvoj architektúry Zakopaného, ktorých základom sa stali skôr zhotovené fotografie, v nemnohých prípadoch zachované v archíve Tatranského múzea. Vychádzali predovšetkým nákladom Jana F. Fischera z Krakova, Józefa Rysa, Józefa F. Lasky, Stanisława Ciszewského, Salonu Malarzy Poľských z Krakova alebo napríklad ateliéru Stanisława Bizańskiego.

V rokoch 1905–1914 boli mnohokrát fotografované murované budovy na ul. Krupówki. V tomto čase sa objavilo aj dosť snímok a pohľadníc týkajúcich sa Nowého Targu. Častou témou fotografií a pohľadníc sa stal kostolík sv. Anny, kostol sv. Kataríny, radnice, námestia s meštianskymi domami a tiež slávnosti konané pri rôznych príležitostiach.

Medzivojnové obdobie predstavovalo revolúciu vo fotografickom vybavení a materiáloch. Objavenie maloobrázkových aparátov a fotografických membrán doprialo rozvoju tak profesionálnej, ako aj amatérskej fotografii. K najznámejším fotografom tohto času, ktorí pracovali v Tatrách, Zakopanom a v Podtatrí patrili: Henryk Schabenbeck, Tadeusz a Stefan Zwoliński, Antoni Wiczorek alebo Henryk Poddębski, ktorý sem prichádzal veľmi často. V archíve Tatranského múzea sa nachádza značný počet snímok týchto autorov. Nechýbajú na nich ani architektonické témy.

Najlepšie snímky pamiatok architektúry na celom Podtatří vyfotografoval v r. 1930 Tadeusz Przytkowski, spolupracovník Tadeusza Szydłowského, ktorý spracoval katalóg nowotargovského okresu do mnohohväzkovej publikácie Zabytki Sztuki w Polsce. Plody jeho práce boli publikované v r. 1937 v prvom zväzku. Originály fotografií sa čiastočne zachovali v rôznych konzervátorských archívoch a tiež v Tatranskom múzeu.

V druhej polovici 30. rokov 20. stor. sa hlavnými témami zakopanských fotografií a pohľadníc stali budovy postavené pre majstrovstvá sveta FIS v r. 1939: skokanský mostík na Krokwi, lanovka na Kasprowy Wierch so zastávkami pre cestujúcich, meteorologické observatórium na Kasprowow, pozemná lanová dráha na Gubałówku a reštaurácia na Gubałówke.

Dokumentárna fotografia obdobia okupácie je spojená s pôsobením Der Stadtkommissar in Zakopane – Bauabteilung, teda ľudovo „Bauamtu” alebo „Budowlanky”. Do značnej miery zachovaný archív Stavebného odboru mestského úradu, dlhoročný depozit v Tatranskom múzeu, obsahoval okolo päťtisíc fotografií a negatívov, a to nepočítame snímky v albumoch. Vytvorili ich: Henryk Jost, Stanisław Jarząbek, Józef Nowobilski, Hanna Jędrzejowska, málo Stefan Żychoń, Henryk Schabenbeck a Henryk Szatkowski. V archíve sa ocitli aj početné predvojnové fotografie Małachowského z rokov 1910–1917, Józefa Oppenheima, Henryka Schabenbecka a Tadeusza Zwolińskiego z medzivojnových rokov a Mariana Mireckého z r. 1938.

Ani po 2. svetovej vojne, v novej politicko-sociálnej realite, sa fotografická dokumentácia pamiatkových objektov v Podtatří, vďaka spolupráci riaditeľa Tatranského múzea Juliusza Zborowského s vojvodskou konzervátorkou pamiatok v Krakove dr. Hannou Pieńkowskou, nezanedbávala. V rokoch 1953–1965 bola zhotovená fotodokumentácia ľudových objektov určených pre múzeum „Orawski Park Etnograficzny” v Zubrzyci Górnej. V súvislosti s plánovaným vystavaním podhalanského skanzenu bola vedľa projektovej dokumentácie zhotovená aj fotografická dokumentácia vytypovaných objektov. Podobne tomu bolo aj v súvislosti s plánovaným vytvorením záchranného skanzenu z oblasti budúcej czorsztyńskiej priehrady. Medzi fotografmi zhotovujúcimi tieto snímky sa ocitli napr. Krystyna Gorazdowska, Zbigniew Kamykowski a Władysław Werner. Zachytávali aj záhrady, kostoly, vily, mestské domy a iné architektonické objekty z oblasti Zakopaného a Podtatria. Tieto fotografie zhromažďoval archív Tatranského múzea. Bolo vyprodukovaných veľa pohľadníc, na ktorých sa okrem historických objektov prezentovala aj súdobá architektúra.

Tiež v rokoch 1978–1990 boli v oddelení Ochrany pamiatok Tatranského múzea zhotovené predovšetkým čiernobiele fotografie nielen pamiatkových objektov ale aj súdobej architektúry. V nasledujúcich rokoch sa v tejto práci pokračovalo, ale základom sa už stali farebné snímky. Od r. 2006 sa dokumentácia vykonáva digitálnou technológiou. Na základe snímok vznikajú tisíce pohľadníc a veľké množstvo z nich je, alebo v budúcnosti bude, skvelým prameňom pre výskum súčasnej architektúry a jej histórie.